

قلعه و روستای تاریخی فورگ

روستای فورگ از توابع بخش مرکزی شهرستان درمیان در فاصله ۱۲ کیلومتری جنوب غرب شهر اسدیه مرکز شهرستان و ۶ کیلومتری شرق روستای بزرگ و تاریخی درمیان و ۹۵ کیلومتری شرق بیرجند، مرکز استان خراسان جنوبی واقع شده است.

روستا در موقعیت جغرافیایی ۳۲ درجه و ۵۰ دقیقه عرض شمالی و ۵۹ درجه و ۵۶ دقیقه طول شرقی و در ارتفاع ۱۸۵۰ متر از سطح دریای آزاد قرار گرفته است.

پیشینه تاریخی و وجه تسمیه

به استناد کتاب دیوان لامع نوشته محمد رفیع بن عبدالکریم درمیانی، ساخت این بنا در سال ۱۱۶۰ ه.ق در زمان حکومت نادرشاه افشار به وسیله میرزا بقاخان که از طرف نادرشاه به عنوان حاکم منطقه تعیین شده بود، شروع و پس از وی توسط پسرش میرزا رفیع خان به پایان رسید. براساس کتیبه‌ای که بر سطح ساروجی آب‌انبار قلعه حک شده، آمده است: «عمل ابوسعید جز یکی سنه ۱۲۱۷» این کتیبه نشاندهنده اجرای تعمیرات یا تغییراتی در بنای قلعه است که در اوایل دوره قاجار روی قلعه صورت پذیرفته است.

آنچه در منابع تاریخی به روستای فورگ اشاره کرده‌اند بیشتر مربوط است به سفرنامه‌هایی که به دوران متأخر تعلق دارند. مهم‌ترین افرادی که در سفرنامه‌های خود اشاراتی به روستای فورگ دارند عبارتند از: دکتر فوربز در سال ۱۸۱۴، کلنل مک گرگر در سال ۱۸۷۵، ونیز فریر، خانیکف و بلو. در سال ۱۳۱۲ ه.ق. مولف کتاب عین الوقایع نیز از فورگ دیدن کرده و قلعه را بطور مختصر توصیف کرده است.

کلنل مک گرگر در سفرنامه خود تحت عنوان (سفری به ایالت خراسان) از قول دکتر فوربز آورده است: (فورگ بر بالای تپه‌ای به ارتفاع ۲۰۰۰-۲۵۰۰ پا بنا شده که از ارتفاعات شمال و غرب می‌تواند مورد تهدید آتشبار توپخانه قرار گیرد. در جنوب آن و در دو طرف دیگر قلعه کوهی واقع شده که از قله آن تا دیوارهای قلعه ۱۲۰۰ یارد فاصله است.) وی همچنین در قسمتهای دیگر به توصیف قلعه می‌پردازد.

قسمت به وسیله دو برج و حصار مستحکم و رفیع از بخش دوم جدا شده و وجود این برج‌ها و حصارها نشان‌دهنده اهمیت زیاد این بخش است. وضعیت طبیعی این قسمت یعنی واقع شدن بر روی مرتفع‌ترین بخش قلعه نشان‌دهنده اهمیت زیاد آن است. این قسمت که کهن‌ترین قلعه محسوب می‌شود، دارای فضاهای دست نخورده بیشتری نسبت به دو قسمت قبل است. وجود فضاهایی مانند هشتی‌ها، راهروهای ارتباطی، اصطبل، محل ذخیره آذوقه، برج‌های نگهبانی، نقب زیرزمینی و فضاهایی با کاربری‌های دیگر از مهمترین ویژگی‌های این قسمت است. این بخش دارای دو طبقه بوده که طبقه فوقانی آن به جز قسمتهای محدودی دچار تخریب شده است.

یکی از فضاهای جالب که در این قسمت قرار دارد، نقبی است که به خارج از قلعه به منظور برداشت آب راه دارد. این نقب که مقداری از آن خاکبرداری شده است، در بعضی قسمت‌ها دیوارها و سقف آن سنگ‌چین شده و بعضی قسمت‌ها نیز صخره‌ها تراشیده شده باقی مانده است. در فواصل مختلف روزنه‌هایی از سقف باز شده تا هم نور کافی برای دیدار داخل نقب تأمین شود و از طرف دیگر امکان تهویه هوای داخل نقب وجود داشته باشد این روزنه‌ها به شکل دایره و به قطر ۵۰-۴۰ سانتیمتر می‌باشد. تا قسمت خاکبرداری شده نقب، تعداد ۱۱۵ پله شمارش شده و پس از آن نیز تا جایی که امکان ادامه راه وجود دارد حدود ۵۰ متر می‌باشد در انتهای نقب یعنی جایی که به دلیل انباشت خاک امکان ادامه مسیر وجود ندارد، فضایی است در سمت چپ به صورت اطاقک چهارضلعی به ابعاد حدود ۲×۲ متر که درون آن چاهی وجود دارد که البته این چاه نیز اکنون انباشته از خاک است این اطاقک به وسیله آجر ساخته شده است.

با توجه به قرار گرفتن قلعه بر روی محیطی ناهموار و با پستی و بلندیهای زیاد طراح قلعه به جای استفاده از نقشه‌هایی از پیش مشخص شده و تغییر در ساختار کوه، نقشه قلعه را به تبعیت از وضع طبیعی موجود طراحی کرده است به همین دلیل نقشه قلعه فاقد آن نظمی است که معمولاً در قلعه‌های بیابانی قابل مشاهده است.

قلعه حدود ۹۲۰۰ متر مربع است که گستردگی آن از شرق به غرب است. ورودی اصلی قلعه در حصار شرقی آن قرار گرفته که البته پایین‌ترین نقطه قلعه به شمار می‌رود. به طور کلی در معماری قلعه سه بخش عمده می‌توان تشخیص داد:

۱- در بخش شرقی، دالان ورودی قلعه، برج‌های نگهبانی، آب‌انبار و فضاهای دیگری قابل مشاهده است که به دلیل درصد بالای تخریب در آن‌ها امکان تشخیص نوع کاربریشان وجود ندارد. وجود بقایای معماری و آوار فرورویخته دیوارها نشان‌دهنده تراکم زیاد واحدهای معماری در این قسمت است.

۲- قسمت دوم که در مرکز قلعه قرار دارد، در ارتفاع بالاتری نسبت به بخش اول قرار گرفته است. به دلیل وجود آثاری از حصار و یک برج در حد فاصل این قسمت با بخش اول، این احتمال وجود دارد که این قسمت به وسیله حصار از بخش اول جدا می‌شده تا بدین وسیله دیوار دفاعی بخش اصلی قلعه یعنی کهن دژ تکمیل تر شود. در این قسمت نیز ریزش واحدهای معماری و نیز تخریب زیاد آن باعث شده نتوان به طور مستدل در خصوص نوع کاربری آنها سخن گفت. در قسمت متصل به حصار شمالی قلعه از این بخش آثار بیشتری از بقایای معماری به صورت اطاق‌های متصل بهم به چشم می‌خورد. در گوشه شمال شرقی این قسمت برجی وجود دارد که بسشتر آن از خشت بنا شده و از لحاظ تزئینات جالب‌توجه است نوع تزئینات برج شامل تزئینات چلیپایی یا طرح‌های لوزی است. این برج در میان مردم روستا به برج کبوترخانه شهرت دارد.

۳- سومین بخش یا مهمترین بخش قلعه در غربی‌ترین قسمت آن و نیز در مرتفع‌ترین بخش قلعه قرار دارد. این

از نکات جالب توجه که مک گرگر به نقل از دکتر فوربز نقل می‌کند این است که در داخل قلعه سه آب‌انبار بزرگ تعبیه شده که گفته می‌شود ذخیره آب آنها مصرف یک سال و نیم یک پادگان بزرگ را تأمین می‌کند. این آب انبارها از چشمه‌ای واقع در یکی از ارتفاعات غربی پر می‌شود که به وسیله مجرای سرپوشیده‌ای به قلعه می‌رسد. در این محل معمولاً انبار بزرگی از ذرت نگهداری می‌شود و انبارهای غله از ۲۴۰۰ تا ۲۶۰۰ خروار ظرفیت دارد که هر خروار صدمین قاین و یا ۵۰ من تبریز است. مطالبی که توسط دکتر فوربز در مورد قلعه فورگ ذکر شده حقایقی هستند که عظمت و شکوه قلعه را در دوران آبادانی‌اش نشان می‌دهد.

در سال ۱۳۱۲ ه.ق مؤلف کتاب عین‌الوقایع از ناحیه درمیان و قلعه فورگ دیدن کرده و آن را چنین توصیف کرده است: قلعه فورگ در روی کوهی است که از آجر پخته دیوار و برج آن را به طور محکم ساخته‌اند و پایه بنای آن را سنگ‌چین نموده‌اند و دو شیر حائزی در اطراف خود داشته با دو خاکریز که قطر هر یک پنج ذرع است.

شناخت بافت تاریخی و استخوانبندی روستا
روستای فورگ علاوه بر دارا بودن قلعه تاریخی از بافت سنتی ارزشمندی نیز برخوردار است. این بافت بر اساس شکل توپوگرافی زمین شکل گرفته و به صورت پلکانی در دامنه کوه احداث شده است. مصالح استفاده شده در شکل‌گیری این بافت همان مصالحی است که در منطقه به وفور یافت می‌شود. سنگ و خشت برای دیوارها و چوب در پوشش سقف مهمترین مصالح بکار رفته است. سایبانه‌های متعدد و طولانی یکی از جذابیت‌هایی است که بافت روستای فورگ دارا است. سایبانه‌ها علاوه بر نقش امنیتی و هماهنگی با اقلیم در استفاده بهینه از فضا نیز بسیار موثرند. روستای فورگ دارای پنج محله بوده که قدیمیترین آنها محله حوض سراوانان است که در نزدیکی قلعه قرار دارد. سایر محله‌ها به ترتیب قدمت عبارتند از: محله سرده، محله مسجد بلال، محله پایین ده و محله چهکاب.

توصیف معماری

قلعه فورگ در جبهه شمالی روستای فورگ و متصل به روستا به همراه بافت تاریخی روستا، مجموعه‌ای همگون و جالب‌توجه و بدون تغییرات عمده در بافت سنتی روستا را به وجود آورده است. این قلعه که بر فراز مرتفع‌ترین بخش روستا واقع شده، به کل روستای فورگ و مناطق پیرامون آن از قبیل راه‌های ارتباطی و مزارع روستا اشرف دارد. وسعت